

Διδακτική Ενότητα 9η - Η αλληγορία του σπηλαίου: η παιδεία

Εισαγωγικά σχόλια

Το απόσπασμα ανήκει στο Β' μέρος της αλληγορίας του σπηλαίου και ειδικότερα στην ερμηνεία της από τον Σωκράτη προς τον Γλαύκωνα. Επικεντρώνεται στο ζήτημα της παιδείας και του τρόπου απελευθέρωσης από τα δεσμά της απαιδευσίας (πλάνης και ψευδαισθήσεων), το βασικό θέμα της αλληγορίας (πβ. 8η ενότητα / «παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας»).

Ερμηνευτικά σχόλια

Η παιδεία των σοφιστών

Δεῖ δὴ, εἶπον, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, εἰ ταῦτ' ἀληθῆ· τὴν παιδείαν οὐχ οἷαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δέ που οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἐντιθέναι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες. Φασὶ γὰρ οὖν, ἔφη.

Ο Πλάτωνας δια στόματος Σωκράτη **απορρίπτει (αποφατική διατύπωση - οὐχ)** την παιδεία στο πλαίσιο της σοφιστικής πρακτικής: η παιδεία **δεν είναι** μία διαδικασία με την οποία η επιστήμη, η ορθή και ασφαλής γνώση, εισάγεται στην ψυχή του "μαθητή" ως δέκτη ερεθισμάτων. Με άλλα λόγια για τον Πλάτωνα μία πληροφορία ή ένα σύνολο πληροφοριών που προσλαμβάνει ο άνθρωπος από εξωτερικές πηγές μέσω των αισθήσεων του δεν συνιστούν έγκυρη και ασφαλής γνώση: πιθανόν να συνιστούν και παραπλάνηση προκαλώντας την ψευδαίσθηση κατοχής της. Για να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό του χρησιμοποιεί μία σύντομη αναλογία-παρομοίωση: **οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες**. Ο Γλαύκων επιβεβαιώνει τη διαπίστωση του φιλοσόφου.

☞ Αξιοσημείωτη η έκφραση **ἐπαγγελλόμενοι** προκειμένου να αναδειχθεί το γεγονός ότι οι σοφιστές κατεβάζουν την υπόθεση της μόρφωσης και την κάνουν επάγγελμά τους εκμεταλλεύσιμο, μεταδίδοντας στους πλούσιους και

φιλόδοξους μαθητές τους γνώσεις ρητορικής, πολιτικής και άλλες (ειδικά αν λάβουμε υπόψη τις μεγάλες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές στις ελληνικές πόλεις μετά τους Περσικούς πολέμους).

Ο Σωκράτης, αντίθετα, δεν άσκησε επαγγελματικά (επ' αμοιβή) τη διδασκαλία, αφού πίστευε ότι δεν μετέδιδε γνώσεις, αλλά βοηθά τον συνομιλητή του να τις ανακαλύψει.

☞ Με την επαναληπτική χρήση της πρόθεσης **έν** (**ένούσης, έντιθέναι, έντιθέντες**) αναδεικνύεται ο εσωτερικός και βιωματικός χαρακτήρας της γνώσης. Γι' αυτό και αυτήν την έντονα βιωματική γνωστική διαδικασία την ονομάζει συμβολικά **ανάμνησιν** (Φαίδων 76a). Αν η γνώση έχει ως στόχο τη σύλληψη της αλήθειας, τότε στοχεύει στην άρση της λήθης (ἀ - λήθεια). Γνωρίζω με άλλα λόγια σημαίνει ξαναθυμάμαι. Κατά τον Πλάτωνα μετά την περιαγωγή της ψυχής μας στους ουράνιους τόπους όπου είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τις Ιδέες, συντελέσθηκε το γεγονός της φυσικής μας γέννησης. Τότε η ψυχή μας εισήλθε στο σώμα μας (: ο τάφος της ψυχής). Το γεγονός αυτό στάθηκε η αιτία, ώστε να ξεχάσουμε τις ιδέες. Η λήθη αυτή παγιώνεται κάτω από το βάρος των πλαστών εντυπώσεων με τις οποίες τροφοδοτούν την ψυχή μας οι αισθήσεις μας για τα πράγματα που υπάρχουν γύρω μας. (Δες και Εισαγωγή Φιλοσοφικού Λόγου σ. 31 για την μαιευτική μέθοδο του Σωκράτη και την ανάμνηση.)

Ὁ δέ γε νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει ταύτην τὴν ἐνοῦσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος, οἷον εἰ ὄμμα μὴ δυνατόν ἦν ἄλλως ἢ σὺν ὄλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναί φαμεν τάγαθόν. Ἦ γάρ; Ναί.

Ο Πλάτων (δια στόματος Σωκράτη) διατυπώνει καταφατικά τη θέση ότι η γνώση και η επιστήμη γεννιούνται μέσα στον άνθρωπο, και γι' αυτό η παιδεία είναι μία εσωτερική διεργασία και όχι εξωτερική. Ο άνθρωπος

απομακρύνεται σταδιακά από το πρόσκαιρο και μεταβαλλόμενο γίνεσθαι (**ἐκ τοῦ γιγνομένου**) και οδηγείται στη θέαση του Αγαθού με τρόπο ολιστικό (**σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ**) που αποτελεί μέρος του σταθερού και αληθινού **εἶναι**. Επομένως, η αναζήτηση γίνεται για το ποιο είναι αληθινά υπαρκτό: **το εἶναι ἢ το γίνεσθαι** (ερώτημα οντολογικό/μεταφυσικό, αλλά και γνωσιολογικό).

Ο Πλάτων επιχειρεί με μία δεύτερη αναλογία (οἶον) να στηρίξει τη θέση του. **Ὅπως το μάτι** για να έχει ολοκληρωμένη θέαση του αντικειμένου του απαιτεί συνολική στροφή του ανθρωπίνου σώματος, **έτσι και ο άνθρωπος** για να έχει ασφαλή και έγκυρη γνώση, χρειάζεται η ψυχή να προσεγγίσει ολιστικά, βιωματικά το αντικείμενο της γνώσης. Η γνώση παρουσιάζεται ως δύναμη (**τὴν ἐνοῦσαν ἐκάστου δύναμιν**) που γίνεται έπειτα ενέργεια με την επίδραση της παιδείας. Απαιτείται μία μεταστροφή - δεοντολογική διατύπωση - (περιακτέον) από τον κόσμο των αισθήσεων προς τον κόσμο των ἰδεών, για μία ολική στροφή της ψυχῆς προς τον ἥλιο (: το Αγαθό), η οποία βέβαια δεν είναι καθόλου εύκολη, όπως γνωρίζουμε και από τον μύθο του Σπηλαίου. Παράλληλα με το **θεωμένη** υποδηλώνει τη συναίρεση των αισθητηριακών και νοητικών γνωστικών δυνατοτήτων του ανθρώπου για να προσεγγίσει το πιο φωτεινό τμήμα του όντος (**τοῦ ὄντος τὸ φανότατον**), της αληθινῆς πραγματικότητας, το οποίο δεν είναι άλλο από την ιδέα του Αγαθού.

Ο Γλαύκων επιβεβαιώνει τη θέση του Σωκράτη με μία μονολεκτική καταφατική διατύπωση.

☞ Αυτή η **περιαγωγή**, η στροφή προς νέες κατευθύνσεις, ισοδυναμεί πρακτικά με **αντιστροφή του ομηρικού κόσμου**. Ενώ στον ομηρικό κόσμο η μεταθανάτια ζωή (ομηρικός Άδης) τοποθετείται σε ένα σπήλαιο, στον Πλάτωνα συμβαίνει το αντίστροφο, αφού η καθημερινή επίγεια ζωή τοποθετείται σε ένα Σπήλαιο, σε έναν Κάτω Κόσμο. Έτσι, η ψυχή δεν είναι η σκιά του σώματος, αλλά το σώμα η σκιά της ψυχῆς· η δίχως νόημα φασματική κίνηση της νεκρικής ύπαρξης της ψυχῆς στον Άδη (Όμηρος) αποδίδεται στις δίχως νόημα πράξεις των ανθρώπων, οι οποίοι δεν βγαίνουν

από το σπήλαιο της ανθρώπινης ύπαρξης για να αντικρύσουν τις αιώνιες ιδέες που είναι ορατές στον Ουρανό. Αυτή η αντιστροφή καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τα σχήματα σκέψης στο πλαίσιο της Δυτικής φιλοσοφίας¹². Για τον Πλάτωνα χρειάζεται η φιλοσοφική παιδεία προκειμένου να πραγματοποιήσει αυτή την ολική μεταστροφή της ύπαρξης, ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να βλέπει, πάνω από τα επιμέρους αντικείμενα, την ουσία του καθενός και να αντιλαμβάνεται νοητικά την Ιδέα τους. Μόνο ο φύλακας/φιλόσοφος έχει μία διαφοροποιημένη στάση απέναντι στην πραγματικότητα, αφού μόνο αυτός είναι ικανός για τη γνώση των Ιδεών. Στην ουσία έχουμε ένα γνωσιολογικό και συνάμα οντολογικό επαναπροσανατολισμό.

☞ Σε αυτή την παράσταση της στροφής της κεφαλής και της κατεύθυνσης του βλέμματος στο θεϊκό Αγαθόν ριζώνει και η χριστιανική εκδοχή της θρησκευτικής μεταστροφής. Η μεταφορά της λέξεων (**περιαγωγή, περιστροφή, μεταστροφή** με τα αντίστοιχα ρήματα) στο βίωμα της χριστιανικής πίστης συντελέστηκε στο έδαφος του παλαιοχριστιανικού πλατωνισμού¹³.

Τούτου τοίνυν, ἥν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη, τῆς περιαγωγῆς, τίνα τρόπον ὡς ῥᾷστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα μεταστραφῆσεται, οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὁρᾶν, ἀλλ' ὡς ἔχοντι μὲν αὐτό, οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ οὐδὲ βλέποντι οἷ ἔδει, τοῦτο διαμηχανήσασθαι. Ἔοικεν γάρ, ἔφη.

Ο Σωκράτης καταλήγει στο **συμπέρασμα (τοίνυν)** του συλλογισμού του διατυπώνοντας έναν ορισμό της παιδείας: πρόκειται για την τέχνη που θα βοηθήσει την ψυχή στη μεταστροφή της από τον κόσμο των αισθητών όντων στον νοητό κόσμο των Ιδεών, ώστε να καταφέρει να θεαθεί τις Ιδέες και την Ιδέα του Αγαθού. Αντικείμενο διερεύνησης είναι με ποιο τρόπο θα επαναπροσανατολιστεί η ψυχή όσο γίνεται πιο εύκολα και πιο

αποτελεσματικά (**ῥᾶστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα**). Διευκρινίζεται ότι η γενικότερη παιδαγωγική αρχή που διέπει την πλατωνική παιδεία δεν συνίσταται στην προσφορά έτοιμης γνώσης στην ψυχή (**οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι**), αλλά στο να αποδεσμεύεται μέσα της και να ενεργοποιείται ό,τι καλύτερο υπάρχει ήδη λανθανόντως σε αυτήν· και τούτο επιτυγχάνεται με το να κατευθύνεται η ψυχή στα σωστά αντικείμενα (**οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ οὐδὲ βλέποντι οἷ ἔδει**), εν προκειμένω **πρὸς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον**. Μόνο έτσι μπορεί να παραχθεί μια γνώση ριζωμένη μέσα στον άνθρωπο, βιωμένη και ανθεκτική στη λήθη.

Ο Γλαῦκων επιβεβαιώνει με συντομία για άλλη μια φορά τη θέση του φιλοσόφου. Χαρακτηριστική είναι η χρήση του ρήματος (ἔοικεν) που απαντά στη δυνητική ευκτική (τέχνη ἂν εἴη), που χρησιμοποίησε ο Σωκράτης. Και οι δύο ρηματικοί τύποι δηλώνουν μετριοπάθεια, απουσία δογματισμού.

Αἱ μὲν τοίνυν ἄλλαι ἀρεταὶ καλούμεναι ψυχῆς κινδυνεύουσιν ἐγγύς τι εἶναι τῶν τοῦ σώματος—τῷ ὄντι γὰρ οὐκ ἐνοῦσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθеси καὶ ἀσκήσεσιν—ἡ δὲ τοῦ φρονῆσαι παντὸς μᾶλλον θειότερου τινὸς τυγχάνει, ὡς ἔοικεν, οὔσα, ὃ τὴν μὲν δύναμιν οὐδέποτε ἀπόλλυσιν, ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς χρήσιμόν τε καὶ ὠφέλιμον καὶ ἄχρηστον αὖ καὶ βλαβερόν γίγνεται.

Μέχρι τώρα ο Σωκράτης αναφερόταν στη νοητική λειτουργία του ανθρώπου και άρα στο λογιστικόν μέρος της ψυχής. Τώρα στρέφει την προσοχή του στις θεωρούμενες και ως αρετές (**καλούμεναι**) που αναφέρονται στα άλλα δύο μέρη της ανθρώπινης ψυχής (θυμοειδές και ἐπιθυμητικόν) π.χ. στη γενναιότητα και τη μεγαλοψυχία, αλλά και στην εγκράτεια (στο φαγητό, στο ποτό, στον έρωτα κλπ). Οι αρετές αυτές δεν προϋπάρχουν μέσα μας, αλλά γεννιούνται και προάγονται μέσω του εθισμού και της άσκησης (εξωτερική διαδικασία) όπως και οι σωματικές αρετές.

Αντίθετα η διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, η **φρόνησις** (λογική ικανότητα), στην οποία επανέρχεται ο Σωκράτης, αποτελεί ένα εσωτερικό

δεδομένο έχοντας προέλευση περισσότερο θεϊκή (**παντός μᾶλλον θειοτέρου**) από οτιδήποτε άλλο έχει ο άνθρωπος και χωρίς να χάνει ποτέ τη δύναμή της. Στον άνθρωπο, ωστόσο, επαφίεται ο τρόπος που θα διαχειριστεί αυτή την έμφυτη ικανότητα. Αν στραφεί προς τη θέαση του νοητού κόσμου των Ιδεών και της Ιδέας του Αγαθού, μπορεί να λειτουργήσει με τρόπο που να αποβαίνει χρήσιμη και ωφέλιμη, ενώ όταν στρέφεται προς τον κόσμο των αισθητών, αποβαίνει άχρηστη και βλαπτική (πβ. αντιθετικά ζεύγη: **χρήσιμον - ἄχρηστον, ωφέλιμον-βλαβερόν**).

Σε επόμενες Διδακτικές Ενότητες (12-15) θα δούμε ότι και ο Αριστοτέλης αποδίδει στον εθισμό και την έμπρακτη εξάσκηση καθοριστικό ρόλο για την ανάπτυξη της ηθικής αρετής. Έχει ειπωθεί ότι οι αριστοτελικές αναφορές στα Ηθικά Νικομάχεια αποτελούν ένα υπόμνημα σε αυτό το χωρίο της Πολιτείας...

☞ Η αντίθεση **φως-σκοτάδι** είναι εμβληματική στο πλαίσιο του μύθου του Σπηλαίου. Δες και το εισαγωγικό διάγραμμα στην προηγούμενη ενότητα πβ. αντίθεση παιδείας-απαιδευσίας. Η παιδεία διαφωτίζει και απελευθερώνει. Ο απελεύθερος δεσμώτης αποδεσμεύεται όχι εξωτερικά και επιφανειακά, αλλά επιχειρεί μία ουσιαστική και υπαρξιακή μεταστροφή, μία αλλαγή του όλου ανθρώπου και της σχέσης του με τον κόσμο.

☞ **Ο Σωκράτης ταυτίζει την αρετή με τη γνώση.** Πρόκειται για μία βιωμένη γνώση, θέαση του Αγαθού, η οποία εσωτερικευμένη πια, αποβαίνει αυτόματα πράξη. **Οὐδείς ἐκὼν κακός.**

☞ **Ο Αριστοτέλης δεν λησμονούσε τη βασική σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, αλλά δεν μπορούσε να τη δεχτεί όπως είχε διατυπωθεί.** Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι στην ηθική δεν μπορούμε να ξεκινούμε, όπως έκανε ο Πλάτων, από τη γενική παράσταση της Ιδέας του Αγαθού.

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Με βάση το αρχαίο κείμενο (αναφοράς) να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω διατυπώσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες με ένα Σ ή Λ αντίστοιχα. Να τεκμηριώσετε την επιλογή σας γράφοντας τη χαρακτηριστική φράση του αρχαίου κειμένου που την επιβεβαιώνει.
 1. Κατά τον Σωκράτη η γνώση ενυπάρχει στην ψυχή του ανθρώπου και δεν μεταδίδεται έξωθεν.
 2. Ο Σωκράτης προτείνει ο άνθρωπος να στραφεί από την μεταβαλλόμενη πραγματικότητα στην σταθερή πραγματικότητα των Ιδεών και της Ιδέας του Αγαθού.
 3. Η παιδεία κατά τον Σωκράτη είναι μία τέχνη που εμφυτεύει στον νου τη δύναμη της γνώσης.
 4. Η ανδρεία, η σωφροσύνη είναι αρετές της ψυχής οι οποίες εμφυτεύονται στην ψυχή με τον εθισμό και την άσκηση.
 5. Επαφίεται στον κάθε άνθρωπο για το πώς θα αξιοποιήσει τον νου του ώστε να κατακτήσει την αρετή της φρόνησης.
2. Ο Σωκράτης προκειμένου να γίνει πιο κατανοητός χρησιμοποιεί αναλογίες-παρομοιώσεις. Να τις καταγράψετε από το αρχαίο κείμενο και να παρουσιάσετε τα μέρη κάθε αναλογίας.

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Πώς αντιλαμβάνεται την παιδεία ο Σωκράτης; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με αναφορές στο κείμενο.
2. Πόσα είδη αρετών υπάρχουν κατά τον Σωκράτη; Σε ποια σημεία διαφοροποιούνται μεταξύ τους;

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Να αντιστοιχίσετε τα δεδομένα της στήλης Α' με τα δεδομένα της στήλης Β'. Δύο λέξεις της στήλης Β' περισσεύουν.

Α'	Β'
1. φασιν	α. διάσημος
2. σημαίνει	β. διαφήμιση
3. περιακτέον	γ. διαγωγή
4. ανασχέσθαι	δ. διάθεση
5. ἔθεσι	ε. διάκριση
	στ. περιοχή
	ζ. συνήθεια

2. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις: **ὄφθαλμοῖς, φανόν, τετραμμένω, ἔοικεν.**
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις ομόρριζες με τις ακόλουθες: **λήθαργος, κάτοπτρο, εργασία, επαγωγή, σχεδόν, ποιητής, εικασία, κλητήρας, φρενοβλαβής, όλεθρος.**

Ασκήσεις παραλλήλων κειμένων

Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο (Α ή Β), να εντοπίσετε ομοιότητες σε σχέση με τα όσα αναφέρονται στο κείμενο αναφοράς. Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με στοιχεία από τα δύο κείμενα.

Α. Διότι αυτό ακριβώς είναι η γνώση· δηλαδή να αποκτά κάποιος γνώση, να την κρατά και να μην την χάνει· ή δεν λέμε, Σιμμία, λήθη αυτό ακριβώς, δηλαδή την απώλεια της γνώσης; Αν βέβαια, αφού χάσαμε με τη γέννησή μας, νομίζω, τη γνώση που είχαμε προτού γεννηθούμε και ύστερα στηριγμένοι στις αισθήσεις μας ξαναποκτούμε τις γνώσεις που είχαμε σε προγενέστερη χρονική περίοδο, δεν συμπεραίνουμε από αυτό ότι αυτό που ονομάζουμε μάθηση είναι η ξαναπόκτηση μας γνώσης που την είχαμε; Αν αυτό το ονομάσουμε ανάμνηση, δεν θα ήταν σωστή η ονομασία; Διότι μας φάνηκε δυνατό αυτό τουλάχιστον, δηλαδή, όταν αντιληφθεί κάποιος κάτι ή με την όραση ή με την ακοή ή με μία άλλη αίσθηση, να βάλει στο νου του με αφορμή αυτό κάτι άλλο που είχε λησμονήσει και πλησιάζει σε αυτό, είτε ανόμοιο είτε όμοιο.

Πλάτων, Φαίδων 75e-76a

Β. Επειδή λοιπόν η ψυχή και αθάνατη είναι και πολλές φορές γεννήθηκε και έχει δει όλα τα πράγματα και όσα είναι εδώ και όσα είναι στον Άδη, δεν είναι τίποτε που να μην το έχει μάθει. Όστε καθόλου παράξενο να μπορεί αυτή και για την αρετή και για τα άλλα να ξαναθυμηθή όσα και πριν ήξερε. Και επειδή όλη η φύση έχει ομοιογένεια και η ψυχή τα έχει μάθει όλα, τίποτε δεν εμποδίζει, αν ένα μόνο ξαναφέρη κανείς στο νου του —αυτό δα οι άνθρωποι το ονομάζουν μάθηση— μόνος του να ξαναβρή όλα τα άλλα, φτάνει να έχει θάρρος και να μην αποκάμη ερευνώντας· γιατί η έρευνα και η μάθηση στο σύνολό τους ανάμνηση είναι.

Πλάτων, Μένων, 81d

Επισημάνσεις στα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου

Παράλληλο 1ο Επίκουρος, Επιστολή στον Ηρόδοτο, 38

- **Πρώτο βήμα:** ο ακριβής, ορθός ορισμός των εννοιών - η διερεύνηση της ιδέας εκάστου των όντων (πρωταρχικό νόημα) (εν μέρει προσέγγιση της πλατωνικής άποψης)
- **Δεύτερο βήμα:** εμπιστοσύνη στις παραστάσεις είτε του νου είτε των επιμέρους αισθήσεων, καθώς και στα συναισθήματα ηδονής και πόνου (εμφανής διαφοροποίηση από τον Πλάτωνα)

Για τον Επίκουρο οι αισθήσεις είναι αξιόπιστες, ενώ για τον Πλάτωνα όχι. Επιπλέον, τα συμπεράσματα της λογικής πρέπει να ελέγχονται από τη μαρτυρία των αισθήσεων. Τέλος, για τον Επίκουρο υπάρχουν παραστάσεις που δρουν απευθείας στο νου (ο νους είναι το ίδιο υλικός με οποιοδήποτε άλλο σημείο του σώματος μας) π.χ. για να εξηγήσουμε την αντίληψή μας για τους θεούς, για να εξηγήσουμε τις εικόνες που βλέπουμε στα όνειρά μας¹⁴. Ο Πλάτωνας διαφοροποιείται σε όλα, καθώς θεωρεί πως η αληθινή και ασφαλής γνώση αφορά κατεξοχήν την υπέρβαση της υλικής πραγματικότητας.

Παράλληλο 2ο Ζαν Ζακ Ρουσό, Αιμίλιος ή Περί αγωγής

- Κατά τον Ρουσσό ο άνθρωπος, όταν είναι παιδί, διαθέτει ήδη κάποιες δυνάμεις είτε νοητικές είτε σωματικές, δοσμένες από τη φύση: είναι απαραίτητο α) να αφήσουμε το παιδί να τις αξιοποιήσει και β) να τις ενισχύσουμε επειδή είναι ανεπαρκείς. Σημαντικός είναι και ο ρόλος του εθισμού. Η πρόταση του Ρουσό είναι μία ζωή στραμμένη και σύμφωνη με τη φύση, απαλλαγμένη από τις αρνητικές επιδράσεις της κοινωνίας. Επιπλέον αποκλείει τη φαντασία. Τέλος ο Ρουσό μιλά για εκπαίδευση παιδιών. Σε κάθε περίπτωση και οι δύο φιλόσοφοι αντιλαμβάνονται τη γνώση ως προσωπική κατάκτηση.